

STURM LÁSZLÓ

„minden hiába, kedves barátom”

Krasznahorkai László: A magyar nemzet biztonsága

Más távlatot ad a Nobel-díj már. Nem mintha a Nobel-díj adu ász lenne, de azért mégis. Innentől kezdve például Krasznahorkait gyakrabban fogjuk Kertésszel hasonlítani. Kettejük párhuzamából rögtön adódik is egy intelem a magam és, azt hiszem, sokunk számára. Annak idején, bár élt a tudatomban, hogy olvastam egy kiváló novellát egy folyóiratban valami Kertész Imrétől, de a nyilatkozatai miatt elégedetlenül fogadtam a díját, és idő kellett, míg utánaolvasva, írva róla, rájöttem, hogy valóban jelentős alkotó. Krasznahorkai hasonló nyilatkozatairól csak félfüllel hallottam, de ha esetleg valóban felületesek, konjunkturálisak is, nem nézek utánuk. Lehet, hogy őszinték, lehet, hogy kellettek a díjhoz, azt mondom, ennyit megért, neki is, „a magyar nemzetnek” is. Ráadásul, még igaza is lehet, ebben-abbán, többé-kevésbé. Nézzük először a műveket! (Nem mintha olyan könnyű lenne leválasztani a műveket a környúlásokról, de irányelvnek megteszi.)

Az én Krasznahorkai-olvasásom egyelőre két tömbre oszlik. Előtte volt egy nulladik fázis: belekezdtem még húszas éveim eleje-közepe táján egy írásába, talán egy Újhold évkönyvben, de nem ragadott meg, gyorsan abbahagytam. Valami katasztrofista vonulás (menekülés?) rémlik. Az jutott eszembe, amit Tolsztoj mondott az ilyen témákhoz néha ugyancsak vonzódó (számos írásában kitűnő) Leonyid Andrejevéről: „Ijesztget, de én nem ijedek meg.” Egy időre leírtam. Majd pár év múlva, nyilván növekvő híretől ösztönözve, úgy gondoltam, mégiscsak meg kell nézmem, ki ez. Alkalmat adott, hogy épp akkor jelent meg egy kötete (*Északon hegy...*), úgyhogy kritikát vállaltam róla. Kezdetét vette tehát Krasznahorkai-olvasásom első tömbje. Tetszett a könyv, tetszett az a két-három kötete, amit hozzáolvastam, elfogadtam a legjobbak közé sorolását. Aztán nem követtem egy ideig. Hallottam később olyan véleményt, hogy Nobel-díjat akar, ezért külföldre költözött – ezt nevetségesnek éreztem, és ostobaságnak tűnt azt hinni, hogy magyar író pár évtizeden belül újra Nobel-díjat kaphat. Na, aztán tévedtem, és nehogy újabb tévedések martaléka legyek, meghallgattam vele néhány beszélgetést, illetve gyorsan elolvastam az addig kimaradt *Az ellenállás melankóliáját*. És ez újra meggyőzött, hogy – ha talán lehet is némi túltermelés a körülbelül kétevente megjelenő könyveiben – mindenképp saját világot létrehozni képes, igen jelentős író. Így fordultam rá legújabb kötetére.

Rögtön szembeötlik, hogy a szokásos recept szerint főz. A védjegyének számító hosszan kanyargó, itt egy-egy egész fejezetet átfogó mondatok a már megszokott típusokat állítják elénk. Van az ütődöttségig jóindulatú egyik hős, és van a humán értelmiségiként töprengő másik. Sorsukba egy ponton belép az erőszakot képviselő alak, illetve van néhány segítő vagy bajt keverő mellékszereplő. A jóindulatú főhős (egy ponton megtudjuk a nevét: Papp András) itt abban tér el *Az ellenállás melankóliája* hasonló helyi értékű postásától, hogy maga is tudós, lepke-

A kutatás a Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézetének finanszírozásával és megbízásából készült.

szakértő, a Természettudományi Múzeum alkalmazottja. Lepke- és hernyószeretetének fokát indokolja, hogy van egy ritka betegsége, félig-meddig nyomorék – de ez inkább látszik rajta, különösebb mozgási nehézséget nem okoz –, és ez elkülöníti a többiektől. Szenvedélyes érdeklődése néminemű kompenzáció. Ő nem fogja föl tragikusan, de az, hogy a nagyszülők nevelték, jelzi, hogy a szülei lemondtak róla, a tágabb családdal sincs sok kapcsolata. Van még egy furcsasága, ami azonban kifejtetlen szál marad a későbbiekben: gyerekkorában szereti beszívni a kipufogógázt. (Talán annyi jelentősége van ennek a mozzanatnak, hogy ne szorítsuk a „vissza a természethez” megtestesítőjének szerepébe.) A másik főhős különlegessége (ám ez se példa nélküli az életműben), hogy Krasznahorkai Lászlónak hívják, és híres író. Ez a fogás kielezi a szereplő által fölvetett problémát: „dokumentumként vagy fikcióként gondoljon-e magára”.

Az első egy-két oldalon még aggóva figyel az olvasó: nem egy séma rutin-szerű működtetése lesz ebből? Hiszen számos közepszerű író csinálja ezt: választ egy eszelős vagy legalábbis erősen kívülálló alakot, akinek furcsasága váratlan helyzeteket, eseményeket, véleményeket kavar, és akkor ez biztos érdekes lesz. De Krasznahorkainál a sematizmus fenyegetését hamar elsodorja az áramló mondat magával ragadó, veretességet és élőbeszédszerű oldottságot egyesítő ritmusa, érzékletes képisége, életszeleteket és elvi problémákat egybehömpölygő eleven változatossága és hol részletezéssel lassító, hol összefoglalásokkal nagyot ugró cselekménybonyolítása.

„Szerette mindazokat, akik a földön éltek, meg akik a fákon, a barlangokban, a folyókban, vagy az óceánok irdatlan mélységeiben” – kezdődik a regény a lepkészt jellemezve. A naivnak tűnő életbizalom szintén a különiségei közé tartozik, alakját Dosztojevszkij „félkegyelmű” Miskin hercegével rokonítja (segíthet a rokonság felismerésében, hogy a regény elejére helyezett egyik mottó *A félkegyelműből* származik, igaz, az a Krasznahorkai-regény egy másik kérdéskörét előlegezi, a megfogalmazás szükségszerű pontatlanságát). Mint Dosztojevszkij hősnél, itt is kettéágazik a megítélés: az eszményi, már-már jézusi ember jósága ez, vagy életfélelmet palástoló széplelkűség? Pappnak, bár néha megcsúfolni látszanak őt az események, sose kell végleg csalódnia, sőt, több esemény mintha őt igazolná. Egykori osztálytársai csak kezdetben bántották, később elfogadták, megkedvelték. A buszon őt megtámadó, majd a lakásába is az erkélyen át betörő fiatalember minden primitív durvasága ellenére először zavarba jön, mikor látja, nincs tőle mit rabolni, sőt még enni sincs mit nála, később pedig esetlen, de szinte katartikus gesztusként egy pizzaszéletet hagy neki a bejáratnál. Mikor megkeresi a Krasznahorkai nevű író, aki tőle, a tudós biológustól várna feleletet az élet kényszerű és céltalan burjánzását illető kínzó kétségeire, néhány beszélgetés után úgy érzi, végre talált egy barátot, majd becsapottnak hiszi magát, azt gondolva, az író csak egy szerencsétlen modellt akart tanulmányozni benne, végül azonban ha barátság talán nem is, de egyfajta közösség, bizalmasság kialakul köztük.

Krasznahorkai, a szereplő nagyon életszerű indulattal ecseteli elméleti problémából létproblémává előlépett kérdését: mi értelme az életnek, miért ez az abszolút öncélnak tetsző tényészet? Az író is, az olvasó is tudatosítja „kérdésének a naivitását”. Valóban válságba sodorhat valakit ez a kamaszkorba utalt kérdés ilyen idősön? Vagy csak játszik az elbeszélő a rejtélykereső tudatlanságunkkal, a nagy általánosságokban nagy mélységeket remélő biztonságkeresésünkkel?

A szövegben föltűnnek vallásos és mitológiai utalások Théseusra, Apollóra, a – mint utánanézttem – együttérzést megtestesítő Avalókitésvarára, Alfára és Ómegára, Isten hiányára. A lét kérdése „rátekeredett az agyára, mint egy gonosz

kígyó, és ez a kígyó beszélgeti” – a végső kérdések boncolgatása lenne maga a bűnbeesés? Közvetettebben: talán a vastag betűvel kiemelt „színváltós” (és a hasonlóan kiemelt „színtváltások”?) szó a jézusi színeváltozásra utalhat (miközben konkrétan egy színváltós karóráról van szó, biztos van vagy volt ilyen). Mindezek lehetnek a köznapi vagy tudományos beszéd automatizmusai (az Apolló itt például egy lepkefaj neve), de akár titkos kódok is. Tulajdonképpen a világ labirintusjellege tesz mindent bizonytalanná, ám lehet kiút, mondhatná a Théseus-motívum. A végső kérdések bizonytalanságában talán csak az irgalom marad meg emberi iránytűnek, mutathat utat a hosszú buddhista név. (A részvéthez kapcsolódó megrendülés emlékezetes jelenete, amikor a nagyszülőket szembesíti az orvos az unoka gyógyíthatatlanságával, az öregek tapintatos, magukba mélyedő hallgatására a kisgyerek önkéntelenül feltörő zokogással válaszol.) A kinyilatkoztatás elfogadása pedig természetesen mindent más fénybe állítana (de azt csak teljes szívvel lehetne elfogadnia, ezért zárja ki, legalábbis módszertanilag, Krasznahorkai). (A szerelem, a társra találás intenzitása ugyancsak más irányt adhatna, ha csak ideiglenesen is, az értelemkeresésnek, ezért marad ki ez is. Feltűnő a főszereplők nőnélkülisége: Krasznahorkai már öreg ember, a nők a múltba tűntek, a lepkész esetében pedig torzsága zárja ki, hogy megváltó szerelemben reménykedjék.)

Lehetnek tehát a fentiek rejtélyfeltáró kódszavak, de lehetnek mára szétesett, kiürült konvenciók semmitmondó törmelékei. Az ember a kiismerhetetlenségben próbál valami kapaszkodót keresni, kevés eséllyel. Régi belátás ez, de itt sikerül megeleveníteni.

A lepkész meglepő módon végül mégis tud segíteni az írónak. Egykor maga is keresztülment hasonló ismeretelméleti krízisen, és oda jutott, hogy hagyni kell ezeket a nagy kérdéseket („az élet mibenlétének kérdése felé nem vezet út”), és a saját kisvilágában kell kialakítani egy viszonylag megfelelő élettechnikát („a helyes az, ha elfogadja, hogy ahol van, ott van értéke a munkájának”). Ha az író fölvetette nagy problémákra természetesen nem is tud választ adni, kialakított morálja mégis felismeréshez vezet: „a te nyugalmad, a te körültekintésed, a megfontoltságod és emberi tartásod elfelejtette velem, hogy volta képp mit is keresek én nálad ennyire”.

Marad tehát az érzés, hogy nincs megragadható értelme az eseményeknek, a tenyészően erőszakos életnek. Aki értelmet akar erőltetni, az vagy brutális lesz, mint a Papp Andrást megverő fiatal, vagy fellengzősen és szolgalelkűen és talán képmutatón ostoba, mint az új múzeumbeli főnök, aki azzal bízza meg a lepkészt, hogy készítsen tervezetet, miképp növelje a Természettudományi Múzeum a hazafiasságot a látogatókban. (Hiányolhatjuk-e a teljesebb kép kedvéért a primitív ösztönlény és a buta konzervatív mellől az élcsapat voltába szédült progresszívét?)

Le kell mondani a nagy kérdések erőltetéséről, vissza kell húzódni a valóság valamilyen értelmesnek tűnő szegletébe, és remélni (a legjobbakat, mint a lepkész, vagy a lehető örömeiket és a rossz lehető elkerülését, mint az író). A közbiztonság romlása és egyebek ezt a visszahúzódást veszélyeztetik (pedig a külvilág, elvileg, akár segíthetné is).

Se a művészet (tágabban: a humán beállítottság, filozófiástul, mindenestül), se a természettudomány nem képes megválaszolni az alapvető kérdéseket. Ezt is jelezheti az író regényvégi töprengése: „minden hiába, kedves barátom, nem lesz esélyed, mint ahogy nem is volt egész életedben egy fikarcnyi se, mert tebeled, Bandi, velünk együtt, már soha, de soha nem lesz pillangó”. (Tudni kell, amit a re-

gényben is kifejtene, hogy minden pillangó lepke, de nem minden lepke pillangó: a pillangó ritka és ritka szép.)

Persze, mint minden mozzanat a szerzőnél, ez a megállapítás is legalább két-fenekű bőrönd. Hiszen amikor a megismerhetőség iránti kételynek ad hangot, akkor azért nyitva tartja a pillangó lét, a megismerés – mások számára való – eshetőségét. Talán éppen a kölcsönös szeretetben vagy a vallásban, ami viszont nekik nem adatik. A múltban volt szeretet, Bandi esetében tudunk erről, a nagyszülők mindenképp szerették. Haláluk óta azonban nincs hasonló mély kapcsolat (ezért dobban nagyot a szíve, amikor úgy érzi, hogy talált egy igazi barátot), az író számára pedig a kutyája az a „romolhatatlan szív, aki őt ezen a világon egyedül szereti”.

A valóság kiismerhetetlensége a hagyományt is leértékeli: „az emberi civilizáció jelenlegi fokán álló ember pontosan ugyanúgy nem tud semmit [...] mint a megelőző civilizációk bármelyik egyede, és már nem is érdekli igazán, még hogy Hérakleitosz, még hogy Platón, még hogy Arisztotelész, még hogy Szent Tamás, vagy – és most ugrik pár héjnyit, mint egy elektron –, vagy Pascal, vagy Kierkegaard, Konfuciuszról meg Buddháról meg a Jézus Krisztusról nem is szólva”. A nehezen értelmezhető, de központi jelentőségűnek föltüntetett botlás is talán ebben az összefüggésben helyezhető el (kellő bizonytalansággal). A regény vége felé többször beszél az író arról, hogy egyszer, kutyasétáltatás közben a jól ismert aszfaltúton kialakult egy centis púp, és mikor ő a megszokásnak megfelelően lépkedett, váratlanul megbotlott benne, „és ez a botlás azt jelentette a számomra, hogy elhagyott a józan eszem, valami nagy-nagy tévúton vagyok, nem pusztán egy erdei út tévútján, csak egy botlás, Bandi, de rögtön éreztem, hogy minden fölösleges”. Vagyis a szilárdnak, megismertnek vélt is változhat, így végképp nincs mire építeni? Például elvész a fejlődésbe vetett hit – ennek esztétikai jellegű következménye, hogy a főszereplők egyaránt szépnek tartják a lepkét és a hernyót.

Ha a valóságról nem lehet megbízható ismeretünk, másrészt a vallás, a szeretet, a kinyilatkoztatás elragadó foka nem adatik meg – mert talán nincs is ilyen mélysége?, az általunk elérhető foka pedig csak a létszegénység elfedésére lenne alkalmas –, akkor az életben egy iránytű marad: az egyéni közérzet (ami persze sok mindent fölszív korból, családból, környezetből, esetlegességekből). És valóban, Krasznahorkai műveire általában jellemző a szervezőerővé váló – elég nyomott, olykor apokaliptikus – közérzet. Az író a valóságdarabokat, eseményeket egy atmoszféra kifejezésére válogatja ki. A lepkészet igazolni látszik, hogy az ugrásszerű átalakulások közben is ennek észlelése marad meg egyedül: „a négy pillangónak a hernyói is: felemészti önmagukat a báb burkán belül, csak az idegrendszerük és a szívük marad nagyjából-egészében sértetlen, semmi más, senki nem tudja, hogy”. (Ha ez tudományosan esetleg nem így lenne – tényleg van szíve a hernyónak? –, akkor kiváltképp erős az idézet jelképes értelme.)

A nyelv ismeretközlő funkciója szintén megkérdőjeleződik, helyette marad egy érzületet kifejező „zengés”: „a szavak tudniillik megbuktatták őt, játéknak álcázott, gyilkos módon belekényszerítették egy tartalomba, vagy nem, inkább egy zengésbe, amelynek mélyebb célja egy kifejezetten öncélú muzikális mondanivaló és annak folytonos kiterjesztése volt”. Ismeretközlés helyett tehát csak valamiféle önkifejezés, közérzet-kifejezés marad – és ez is (a beszéd, az irodalom, a művészet) talán csak a tényészet csapdáját mélyíti: „minden csak arra *szolgál*, csak arra *készítet* minket, hogy fennmaradjunk, hogy utódokat hozzunk létre [...] én író vagyok, én a reményt árulom, s a reménnyel az időhúzást, miközben a művek, amiket alkottam [...] egyébre sem valók, mint hogy szórakoztassanak, és

ezzel közvetett módon elősegítsék a megfelelő biológiai állapotot, hogy lehetőleg minél több éjszaka minél több férj ráforduljon a feleségére”.

Az emberélet, a „látszólag önálló értékkel rendelkező” kultúraszeletek, a nyelv kiúttalanságából („nem találok kiutat se önmagamból, se valamennyiünkéből, és mások sem találnak”), az állandó változás áttekinthetlenségéből azonban mintha itt is nyílna kiskapu valami igazihoz: „valóság valójában nincsen, mert mire lenne, el is illan, a keletkezés és pusztulás keresztje, mikor is ahhoz, hogy az úgynevezett normális világra úgyyszólván normálisan gondoljunk, irtózatosan be kell lassítani az időt, irtózatosan széthúzni a skálát”. (A Krasznahorkai-regényekben a belassítást hivatott kierőszakolni a hosszú mondatos stílus, benne a halmazások, részletezések. Hasonló lehet a – sokszor indokolatlannak tűnő – vastagbetűs kiemelések szerepe.)

A már a regény elején említett napsütés, a gyerekszobába a függönyön átszűrődő fény szintén reményt sugall. A beláthatón túli reményét: ha nincs is tudomásunk kiútról, de néha mintha felderengene a világosság az alagút végén.

Nem teljes a sötét, mégis uralkodó. Krasznahorkai (szerző és szereplő) tudatosítja, hogy súlyos tapasztalatokról nem lemondó, tapasztalatai értelmét illetően viszont tanácstalan világszemlélete végső soron önfelszámoló. Bizonytalansága miatt nem reménytelen, de reményeinek nem tud arcot adni. Így marad a kipróbált közérzet újra és újra elevenítése (az indázó mondatok újra és újra indítása). Egy szemlélet kiúttalanságának bemutatása után két lehetőség adódik: az elhallgatás vagy egy megtérésszerű fordulat, újrakezdés. Mivel az utóbbiban nem bízik, föl-fölmerül a pálya lezárásának gondolata. Az elején még kétségbeesetten hangzik: „magával ezzel a foglalatossággal, az írással akar leszámolni, abbahagyni, befejezni, erről van szó, mégpedig egy hallgatással lezárni úgynevezett írói működését”. A végén megbékéltebben: „most már békében élhetek kérdések és válaszok nélkül, nem írok meg semmit [...] még egy könyvet, uramisten, nem, ettől mindig féltem [...] hogy a tehetség rövidebb ideig tart, mint az élet”. (Érdekes, hogy a „meg”-et emeli ki dőlt betűvel: ezek szerint nem okvetlenül az írásról akar lemondani, hanem valami előzetesen elterveltnek a megírásáról? Itt is fenntart egy kiskaput valami megújulásnak?) Kérdés marad, hogy egy világszemlélet, életérzékelés kibontakozásának és felszámolódásának bemutatása minden világérzés és életszemlélet útját modellezi-e, vagy csak egy adott esetet, egy adott típust, egy adott civilizációt.

Kérdéseket vetnek föl a fejezetcímek és a regénycím is. Tíz fejezet címe az, hogy *Bevezetés*, utána egytől tízig a sorrendjük (*Bevezetés1*, *Bevezetés2* stb.). Majd jön a *Lassanvége1* és *Lassanvége2*. Vagyis a problémákat csak hosszan felvetni és gyorsan lezárni lehet, igazán, komolyan dolgozni rajtuk, tárgyalni őket (hisz a hagyományos bevezetés–tárgyalás–befejezés felosztásból a tárgyalás marad ki) nem lehet.

A regénycím a szövegben a megnevezés és a valóság paradox viszonyát taglalva jön elő: „a valóság és a fogalom [...] olyan messze volt és maradt egymástól, mint Makó Jeruzsálemtől, de úgy is mondhatja, hogy olyan messze, mint egy pillangó... a magyar nemzet biztonságától – nem fényévmilliókra, hanem a lehető legközelebb, de ez a közelség halálos méreg a valóságra nézve, és halálos méreg a fogalomra nézve, mert soha nem lehetnek egymáséi [...] soha nem fedhetik le egymást, épp az irdatlan, a mérhetetlenül fájdalmas közelség miatt nem”. (Távolság és közelség ilyen paradoxona megint elgondolkoztatja az olvasót: általa még nem ismert mélységgel szembesül, vagy csak a mélység csaliját lógatja elé a játékos – és az ezt megelőző részben például kimondottan humoros – író.) A cím

tehát, amellet, hogy semmi köze nincs a mű témájához, épp ezáltal, először meglep, majd asszociációkergetésre késztet, vagyis a tudás (illúziója) felől a szubjektív szeszély felé terel. A regényben eszmefuttatást olvashatunk arról, hogy minden mindennel összefügghet, hogy a látszólag jelentéktelen egyenrangú lehet a jelentősnek tartottal. Eszünkbe juthat a káoszelmélet, illetve annak fő tétele, a pillangóhatás (vagyis hogy egy távoli földrészen meglendített pillangószárny olyan beláthatatlan folyamatokat indíthat be, amelyek messze-messze – mint Makó Jeruzsálemtől – sorsdöntő változásokat hozhatnak). Teljesen más síneken közlekedve pedig például arra gondolhatunk, hogy egy nemzet biztonságát az olyan lelki tartású emberek szavatolhatják, mint a lepkész.

A regény végén, a nagy felismerések után (és a nagy felismerések kicsiségének felismerése után) Bandi és az író együtt iszogatnak az utóbbi Buda környéki házában, Krasznahorkai a szivar bódulatát is kiélvezi (mellesleg: a szivarmárkák nevébe is beleláthatunk szimbolikát, ha akarunk – vagyis a teljesen esetleges és jelentéktelen, illetve a szimbolikus és jelentős kettőssége szinte bármiből kikaparható). Ennek jegyében is zárul a regény, egy kivételes rövid mondattal: „Újra beleszívott a szivarba, lágyan kieresztette a füstöt, és lassan lehunyta a szemét.” A nagy belátások hiányában marad az élet apró örömökkal, bódulatokkal, csevegésekkel való továbbblendítése.

Az ilyen – egyszerre filozofikus és parodisztikus; pontos képekkel, szavakkal, sőt pontos ritmussal valóságábrázoló, ugyanakkor elmélkedéseivel a valóságot fosztató; archetípusokat ellegyintő, de szabatos tárgyilagosságával azokat folyton fölgőzőlő – írásmód a nyugati civilizációban jó ideje szinte az egyedül lehetségesnek tűnik. Ebbe a világrámlatba vitt Krasznahorkai – bartóki modell? – sajátosan magyar és közép-európai színeket (főleg feketét és szürkét, de *A magyar nemzet biztonságában* a függöny szűrte napfény hoz némi felüdülést). (Magvető, 2025)

